

Grając przeszłością i przyszłością

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 3375

Andrzej Polak

Grając przeszłością i przyszłością

Rosyjska fantastyka
alternatywna i socjologiczna

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2015

Redaktor serii: Historia Literatur Słowiańskich
Bożena Tokarz

Recenzent
Bogdan Trocha

Spis treści

Od autora	7
Wstęp	13
Rozdział 1. Geneza, znaczenie, podział i funkcje alternatyw	
1.1. Główny trakt poradzieckiej fantastyki rosyjskiej	45
1.2. Powstanie historii alternatywnej jako gatunku literatury fantastycznej. Trudne początki rosyjskich alternatyw	82
1.3. Historia niebyła jako metoda poznawania historii	88
Rozdział 2. Historia alternatywna, czyli co by było, gdyby...	
2.1. Po rozpadzie radzieckiego imperium. Nowe oblicze fantastyki rosyjskiej	129
2.2. Powtórne narodziny. Historia alternatywna po roku 1991	155
Rozdział 3. Poradziecka fantastyka socjologiczna, czyli co będzie, jeśli...	
3.1. Futurologia, kryzys, globalizacja	231
3.2. Ku antyutopii i dystopii	245
3.3. Dylematy fantastów: ideologia a postęp technologiczny	275
3.7. Fantastyka imperialna	286
Zakończenie	297
Bibliografia	301
Indeks nazwisk	311
Резюме	321
Summary	323

Od autora

Książka poświęcona jest historii alternatywnej (*альтернативная история*), jednemu z gatunków fantastyki rosyjskiej, który po przełomie roku 1991 w krótkim czasie znacząco zyskał na popularności. Rozważania uzupełniam uwagami (w tym opiniami krytyków i badaczy) na temat poradzieckiej fantastyki socjologicznej (*социальная фантастика*) – klasyfikowanej na ogół jako nurt lub podgatunek literatury *science fiction* – cieszącej się nie mniejszym zainteresowaniem współczesnych fantastów. Wychodzę z założenia, że zjawiska te, choć niewspółmierne, pozostają ze sobą w bliskich relacjach. Zarówno historie alternatywne, jak też fantastyka socjologiczna, podejmują bowiem zbliżoną problematykę¹ – interesuje je kształt i sposób funkcjonowania współczesnych społeczeństw, ich przeszłość, przyszłość oraz zmiany dokonujące się w ich obrębie². O ile jednak tzw. alternatywy dotyczą głównie przeszłości (minione zdarzenia mają tłumaczyć obecny stan państwa), to fantastyka socjologiczna, traktowana jako część szeroko rozumianej futurologii, ukierunkowana

¹ Natalia Lemann uznaje historię alternatywną za przedłużenie nurtu fantastyki socjologicznej z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Wypowiedź badaczki dotyczy co prawda fantastyki polskiej, niemniej jednak świadczy o powinowactwie tych dwóch odmian literatury fantastycznej. Więcej na ten temat patrz: N. LEMANN: *PODobna historia, czyli rzecz o historii alternatywnej i jej miejscu we współczesnej historiografii i literaturoznawstwie*. W: *Exploring the Benefits of the Alternate History Genre*. „Philologica Wratislaviensia: Acta et Studia”. Vol. 5. Red. Z. WAŚNIK. Wrocław 2011, s. 30.

² Za Rogerem Caillois należy zauważyć, że zarówno historia alternatywna, jak i fantastyka socjologiczna (odmiany literatury fantastycznonaukowej) noszą w sobie potencjał wyrwania odbiorcy z fałszywego poczucia stabilności i naturalności świata (ideologii), w którym żyje. Oferując bogactwo możliwych światów, przedkładając możliwości nad konieczność, tzw. naszą rzeczywistość literatura ta sprowadza do świata aktualnego jako społecznego konstrukt. Zob.: R. CAILLOIS: *Science fiction*. W: *Spór o SF*. Red. R. HANDKE, L. JĘCZYK, B. SOKÓLSKA. Poznań 1989, s. 187–188. Twórcy rosyjskich alternatyw i fantastyki socjologicznej rozsadzają więc świat, który z różnych powodów nie odpowiada oczekiwaniom Rosjan, tworząc w jego miejsce atrakcyjniejszą (lub po prostu inną) rzeczywistość, będącą ercaczem bezpieczeństwa i dobrobytu (pozostających poza horyzontem ich obecnych możliwości).

jest na przyszłość. Oba zjawiska rozpatruję wieloaspektowo³, w rozlicznych kontekstach i uwarunkowaniach. Jak pokażę w kolejnych rozdziałach, gatunki te – w czasach radzieckich prawie nieobecne⁴ – w efekcie zachodzących w Rosji przemian społeczno-politycznych, a także uwolnienia literatury (i, szerzej, kultury) od dyktatu cenzury i ideologii, niemal natychmiast przyciągnęły uwagę twórców i odbiorców. Zyskały one na znaczeniu również w tym sensie, że brały udział – na pozycji równorzędnego świadka epoki – w dyskusji o Rosji. Literatura ta wychodzi naprzeciw oczekiwaniom i tęsknotom czytelników, wobec których pełni różnego rodzaju funkcje – oprócz ludycznej doniosłe znaczenie ma funkcja terapeutyczna i pocieszycielska, rekompensująca Rosjanom poczucie zagubienia, wyobcowania i utraty znaczenia. Nie mniej ważna wydaje się potrzeba rewanzu na domniemych wrogach państwa i społeczeństwa. Oba gatunki należy ujmować w relacji do innych zjawisk z dziedziny fantastyki, z którymi na różne sposoby korespondują. Świadomość tego rodzaju współzależności umożliwia dogłębny opis modelu, czyli zespołu najistotniejszych cech i powiązań, pozwalających identyfikować dany utwór jako historię alternatywną lub fantastykę socjologiczną⁵. Ponieważ chodziło o uchwycenie ogólnych prawidłowości, to w polu obserwacji, co oczywiste, nie znalazły się wszystkie realizacje opisywanego modelu.

Jeden z polskich badaczy współczesnej literatury rosyjskiej na początku ostatniej dekady ubiegłego stulecia zauważył, że minął już czas, kiedy fantastyka

³ Według Lemann, historie alternatywne w zakresie historiografii historii wymagają podejścia interdyscyplinarnego – literaturoznawczego i historycznego, natomiast w zakresie filozofii historii i jej epistemologii – kulturoznawczego, socjologicznego i antropologicznego. W: N. LEMANN: *PODobna historia, czyli rzecz o...*, s. 30.

⁴ Uwaga ta dotyczy przede wszystkim historii alternatywnej. Choć fantastyka socjologiczna pojawiła się w Rosji (ZSRR) już w latach dwudziestych XX stulecia (Aleksiej Tolstoj), i była kontynuowana po II wojnie światowej (Iwan Jefriemow, bracia Strugacy, Kir Bułyczow, Dmitrij Bilenkin), to aż do okresu pieriestrojki zajmowała pozycję raczej marginalną.

⁵ Niniejsza książka zawiera dwa różne sposoby prezentacji historii alternatywnej i fantastyki socjologicznej. Pierwszy z wymienionych gatunków omawiam stosując tradycyjną w tego rodzaju opracowaniach zasadę – określam pole znaczeniowe badanego pojęcia, historię jego narodzin, opisuję przemiany zachodzące wraz z rozwojem. Natomiast w wypadku fantastyki socjologicznej w większym stopniu interesuje mnie jej tematyczne zróżnicowanie, korelacje z innymi odmianami fantastyki (przede wszystkim rosyjskiej) i literatury, jak też zjawiskami pozaliterackimi – natury politycznej, społecznej, religijnej, gospodarczej i sfery ideologii.

uchodziła za gorszy, drugorzędny rodzaj twórczości. Zarówno jej tradycje, jak też największe (dwudziestowieczne) osiągnięcia sytuują ją w szeregu dzieł pierwszej wielkości, pozwalają włączyć do kręgu literatury wysokoartystycznej. Tzw. popularność nie jest już uznawana za cechę utworów niższego lotu; krytyka i czytelnicy nauczyli się odróżniać dzieła przeciętne, stosujące fantastycznonaukową dekorację, epatujące rozwiązaniami technologicznymi i kosmologicznymi, od dzieł wyższego lotu, w których „fantastyczność” służy nowym ideom, staje się pretekstem do refleksji egzystencjalnej, metafizycznej i filozoficznej⁶. Po zmianie systemu okazało się jednak, że pisarze i utwory podejmujące problemy ważne, myślowo głębokie, ustąpili miejsca autorom serwującym czytelnikom niezbyt wyszukaną rozrywkę. Sporą część ich twórczości stanowią publikacje komercyjne, nastawione na zysk, w których funkcja artystyczno-poznawcza ma ograniczone znaczenie. Należy także zauważyć, że zmiany dokonujące się w obrębie fantastyki rosyjskiej nie zostały zapoczątkowane upadkiem ZSRR; wydarzenie to tylko je przyspieszyło i usankcjonowało.

Współczesną fantastykę rosyjską wyróżnia ogromna liczba odmian tematycznych i gatunkowych. Charakterystyczne dla okresu poradzieckiego jest mieszanie gatunków i stylów. W konkretnych realizacjach fantastyki współistnieją i uzupełniają się takie jej odmiany jak *fantasy*, antyutopia, dystopia, horror (*фантастика ужаса*), fantastyka naukowa czy postapokaliptyka. Skutkiem tego precyzyjne określenie przynależności gatunkowej danego tekstu często staje się niemożliwe. Choć na początku lat dziewięćdziesiątych fantaści przede wszystkim kopiowali wzorce zachodnie, to w krótkim czasie udało im się stworzyć dzieła oryginalne, uwzględniające historyczno-kulturową i religijną odrębność Rosji. Jednocześnie, zarówno w literaturze tzw. głównego nurtu, jak i w fantastyce, dokonywał się proces stratyfikacji gatunkowej. Niektóre z funkcji zarezerwowanych zwyczajowo dla utworów wysokich przejęły teksty popularne. Oprócz gatunków mających dawne tradycje (fantastyka naukowa, socjologiczna, utopie, antyutopie) wykształciły się nowe. Wzrosło też zainteresowanie zjawiskami sytuującymi się na obrzeżach fantastyki, które w praktyce twórczej były nieobecne – *fantasy* (z jej różnymi odmianami: miejska

⁶ P. FAST: *Od odwilży do pieriestrojki. Studia i szkice o najnowszej literaturze rosyjskiej*. Katowice 1992, s. 111.

fantasy, słowiańska, *dark fantasy* (тёмное фэнтези), *science fantasy*), fantastyką grozy, historią alternatywną. Miejsce cieszącej się coraz mniejszym powodzeniem literatury fantastycznonaukowej (*science fiction*), zwanej też „twardą FN”⁷ (твёрдая научная фантастика, *hard science fiction*), zajęły takie gatunki jak liberpunk, cyberpunk, steampunk, horror, opera kosmiczna (космическая опера, *space opera*), a przede wszystkim *fantasy*, historia alternatywna i tak modna ostatnimi czasy postapokaliptyka, rejestrująca lęki egzystencjalne współczesnego człowieka. Każdy z nich posiada w Rosji spore grono sympatyków. Za typowo rosyjskie odmiany fantastyki uznaje się fantastykę imperialną, prawosławną, liberpunk, jak też pseudonaukowe kryptohistorie spod znaku Anatolija Fomienki. Pole tematyczne utworów jest szerokie i nadzwyczaj różnorodne. Nie brakuje dzieł podejmujących tematy ponadczasowe, dotyczących wyobrażeń o człowieku, jego roli i miejscu w błyskawicznie zmieniającym się pod względem technologicznym świecie. W przypadku fantastyki socjologicznej i historii alternatywnej zwraca uwagę obecna w nich skrajna wizja przyszłości (lub przeszłości) – Rosja prezentowana jest albo jako państwo potężne, budzące lęk Imperium, albo kraj upadły, rządony nierzadko przez siły zewnętrzne. W tej roli występują państwa tradycyjne, „odwieczni” wrogowie Rosji – przede wszystkim Stany Zjednoczone – jak też zjawiska towarzyszące ekspansji kapitalizmu: globalizacja, liberalizm, światowe

⁷ Zgodnie z najczęściej stosowanymi definicjami, twardą fantastykę naukową wyróżnia opis rewolucji naukowo-technicznej i jej społecznych następstw. W czasach radzieckich fantastykę dzielono tradycyjnie na prozę fantastycznonaukową i „całą resztę”. Naukę uznawano wówczas za panaceum na wszelkie choroby. Tzw. postęp miał doprowadzić ludzkość do świetlistej przyszłości, zakładano, że dzięki niemu będzie można rozwiązać problemy społeczne. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku terminy fantastyczny i fantastycznonaukowy traktowane były wręcz synonimicznie. Obecnie przyjęte jest z kolei rozgraniczanie *fantasy* i pozostałej twórczości fantastycznej. Inna sprawa, że coraz bardziej zacierają się różnice pomiędzy tzw. fantastyką racjonalną i *fantasy*, a jednym z powodów tego zjawiska wydaje się racjonalizacja fantastycznego założenia. W efekcie magia zaczyna być postrzegana jako jedna z niepoznanych dotąd sił przyrody, do której mają dostęp tylko „wybrańcy”. Wynalazców i zdobywców kosmosu zaludniających utwory przynależące do fantastyki naukowej wyparli magowie i czarownicy, stojący z reguły po stronie Dobra. W odróżnieniu od twardej fantastyki naukowej, miękka fantastka (мягкая, *soft*) interesuje się z kolei problemami kojarzonymi z humanistyką – filozofią, etyką, prawem.

korporacje. Obfitość tego rodzaju dzieł oraz poświęconych im publikacji krytycznych jest oszałamiająca i trudna do ogarnięcia.

Należy także zauważyć, że najnowsza fantastyka rosyjska ma niewiele wspólnego z poszukiwaniami pisarzy postmodernistycznych. Z małymi, aczkolwiek bardzo znaczącymi wyjątkami (Wiktor Pielewin, Władimir Sorokin, Paweł Krusanow), większość fantastów dystansuje się od tego rodzaju literatury. Nie wykazują oni zainteresowania postmodernistycznymi grami, dekonstrukcją istniejących sposobów wypowiedzi, stylów i gatunków. Ich dzieła bywają za to nacechowane ideologicznie, nierzadko w duchu idei narodowej, co będzie interesowało mnie szczególnie. Na gruncie historii alternatywnej i fantastyki socjologicznej tendencja ta jest nad wyraz widoczna.

Historię alternatywną i fantastykę socjologiczną oraz będące ich egzemplifikacją utwory ujmuję nie tylko z punktu widzenia literackości (poetyka, styl, narracja); literaturoznawcze zainteresowania często ustępują miejsca perspektywie socjologicznej. Skupiam wtedy uwagę na związkach pomiędzy dziełami a zjawiskami sytuującymi się w obrębie szeroko rozumianej rzeczywistości społeczno-politycznej i jej oglądu przez filozofów, socjologów, politologów i dziennikarzy. W części poświęconej fantastyce socjologicznej poruszam kwestię wpływu, znaczenia i funkcji pełnionych przez różnego rodzaju idee i koncepcje w utworach fantastów – m.in. teorii eurazjatów, poglądów głoszonych przez Aleksandra Dugina i innych myślicieli utożsamianych z narodowym bolszewizmem oraz rosyjskim prawosławiem. Interesuje mnie ponadto stopień oddziaływania na opisywaną rzeczywistość procesów o szerszym wymiarze – globalizacji, kryzysu światowego kapitalizmu (teoria świato-systemu Immanuela Wallersteina), renesansu nastrojów (neo)imperialnych (koncepcje Nialla Fergusona). Osobny fragment dotyczy przydatności naukowej tzw. historii niebyłych (kontrafaktycznych), traktowanych przez część badaczy (Alexander Demandt, Robert Fogel, Iwan Kowalczenko) jako perspektywiczna i alternatywna metoda poznania historii. Co oczywiste, książka nie wyczerpuje stawianych w niej problemów; przede wszystkim je sygnalizuje, dając przy tym pewne propozycje interpretacyjne. Zastanawiam się na przykład, czy w omawianych utworach i podejmowanej tematyce można doszukać się pewnych prawidłowości? Czy permanentna multiplikacja

odmian fantastyki jest tendencją stałą, czy też wypadkową zróżnicowania typowego dla okresów przejściowych?⁸ Osobiście skłaniam się ku pierwszemu stanowisku. Współwystępowanie (łączenie) gatunków i nurtów nie dotyczy bowiem wyłącznie fantastyki rosyjskiej. Literatura i sztuka rozpadają się na coraz większą ilość „odmian wyspecjalizowanych”, adresowanych do ściśle określonej grupy odbiorców. Już w połowie ostatniej dekady ubiegłego stulecia Natalia Iwanowa dostrzegła, że literatura rosyjska traci swą dotychczasową jedność na rzecz literatur paralelnych, „subliteratur”⁹. Procesowi temu podlega zarówno literatura wysokoartystyczna (w mniejszym stopniu), jak też masowa, popularna. Mam nadzieję, że zaprezentowane w książce zjawiska i gatunki ułatwią zainteresowanemu czytelnikowi orientację w skomplikowaniu współczesnej fantastyki rosyjskiej.

⁸ Mam na myśli przejście od „realnego socjalizmu” do kapitalistycznej gospodarki rynkowej.

⁹ Podaję za: A. SKOTNICKA: *Model prozy „innej” w literaturze rosyjskiej po 1985 roku*. Wrocław 2001, s. 11.

Indeks nazwisk

- Abakumow Wiktor 187
Abramow Aleksandr 58
Abramow Siergiej 58, 282, 283
Adamowicz Bogusław 36
Afanasjew Anatolij 280
Afanasjew Jurij 102, 103
Ajtmatow Czingiz 33
Aksionow Wasilij 21, 26, 53, 61, 63, 85, 96, 155, 167, 169, 172–174, 184–187, 190, 226, 231
Akunin Boris 210
Aleksander II 22, 157
Aleksander Macedoński 14, 83, 89, 95
Aleksander Newski 21, 52, 54, 70, 71, 96, 205, 284
Aleksiej (syn Mikołaja II) 163
Aleksiejew Nikołaj 205
Aleksiejew Siergiej 280
Alimow Igor 21
Aloszkin Timofiej 160
Ałfiorowa Marianna 64
Ałmazow Boris 208
Ałow Aleksandr 173
Amalrik Andriej 104
Amnel Pawieł (Pesach) 144
Anastazja Nikołajewa 165
Anderson Poul 57, 64, 65, 85, 152
Andriejew Nikołaj 164
Anikin Andriej 36, 86
Anisimow Siergiej 36, 61, 63, 68–70, 79, 96, 175–180, 226
Ankersmit Frank 71
Anna Leopoldówna 220
Arbitman Roman 148, 166
Arystoteles 77, 78, 106
Asimov Isaac 234, 299
Astafjew Wiktor 33
Awramienko Aleksandr 53, 65, 95, 291
Babbage Charles 64
Bachtin Michaił 185
Bajdukow Georgij 26
Baliński Krzysztof 17
Bałakin Jurij 16
Bałazow Dmitrij 19
Bałod Aleksandr 22, 23
Barszczewski Stefan 36
Barth John 17
Barthes Roland 122
Basmanow Aleksiej 267
Batu-chan 21, 205
Baudrillard Jean 174, 255, 257, 301
Bażow Pawieł 256
Beria Ławrientij 27, 165, 181, 186, 187, 189
Bester Alfred 57
Bielajew Aleksandr 34, 35
Bielakow Siergiej 268, 270
Bielinski Wissarion 213
Bielaja Galina 20
Bielowa Olga 113
Bieniediktow Kiriłł 58, 236, 239, 243
Biełłow Jewgienij 22
Bierdajew Nikołaj 33
Bierg Michaił 126
Bieriezin Fiodor 48, 53, 63, 149, 291, 293, 295
Bieriezin Władimir 172–174

- Bierieżnoj Siergiej 57, 58, 84, 85, 148
Biestużew-Lada Igor 92
Bilenkin Dmitrij 8
Biriukow Aleksandr 243
Bloch Marc 17
Blumkin Jakow 164
Blunt Anthony 29
Błogoj Dmitrij 14, 15,
Bocheński Jacek 40
Bock Fedor von 178
Boczarow Aleksiej 96
Bogat Jewgienij 135
Bogrow Dmitrij 22
Borodynia Aleksandr 246
Bosznjak Aleksandr 217
Brajdier Jurij 293
Braudel Fernand 17, 109
Brilowa (Czigrinskaja) Olga 172–174
Brodski Iosif 66, 231
Brzozowski Stanisław 18
Bujda Jurij 126, 130
Bujnicki Tadeusz 17, 18, 20, 301
Bułhakow Michaił 35
Bułharyn Tadeusz 224
Bułyczow Kir 8, 33, 36, 37, 48, 53, 61,
64, 70, 71, 85, 87, 96, 129, 131, 138,
144, 154, 159, 160, 162, 226, 234
Burcew Wiktor 113, 121, 237, 243
Burgess Guy 29
Burgess Anthony 77
Burke Peter 108, 109
Burowski Andriej 97, 283
Buszkow Aleksandr 37, 97, 165
Bykow Dmitrij 22, 110, 167, 233, 253
Campbell John W. 235
Carnap Rudolf 80, 81
Chajecka Jelena 145, 239, 244
Charitonow Jewgienij 148
Charitonow Michaił 167, 236, 237, 243, 245
Chateaubriand Francis 14
Chłumow Władimir 139, 144, 146–148
Chmielnicki Bohdan 55
Chruszczow Nikita 29, 100, 101, 182, 183
Ciołkowski Konstantin 35
Clark Katherina 266
Coleridge Samuel 58
Constant Benjamin 221
Cresswell Max 81
Croce Benedetto 39
Curti Merle 121
Czadowicz Nikołaj 293
Czajanow Aleksandr 274
Czancew Aleksandr 13, 253, 254, 256,
257, 273, 274
Czechow Anton 212
Czekmajew Siergiej 240
Cziczerin Boris 213
Cziwilichin Władimir 98
Czubajs Anatolij 103, 272
Czudinowa Jelena 177, 239, 291
Czuprinin Siergiej 21, 22
Czyngis-chan 55, 191, 193, 196, 205
Danilewski Nikołaj 204
Daniłkin Lew 270
d'Arc Joanna 121
Dawydow Jurij 40
Dejneka Aleksandr 186
Demandt Alexander 11, 48, 88, 91, 93,
106–108
Denikin Anton 162
Deotto Patrizia 170, 171

- Derrida Jacques 81
 Diaczenko Marina i Siergiej 141
 Dick Philip K. 59, 60, 63, 76, 85, 156, 210, 283
 Dickens Karol 15
 Dikowski Siergiej 26
 Dion 186
 Diwow Oleg 110, 121, 134, 138, 141, 237,
 240, 276, 280, 281, 287, 288
 Dobrolubow Jarosław 27, 28, 31
 Doležel Lubomír 74, 81, 82
 Domańska Ewa 38, 114–116
 Dorienko Siergiej 110, 133, 141, 153
 Dostojewski Fiodor 198, 200, 212, 220
 Driabina Oksana 34
 Drozdowski Michał 255
 Dugin Aleksandr 11, 27, 195, 203, 259,
 268–272
 Dukaj Jacek 48, 67–73
 Dumas Aleksander 15, 68, 83
 Duncan David 65
 d'Urfé Honoré 14
 Dybicz Iwan 79
 Dzierżyński Feliks 161
 Džilas Milovan 187
- Eco Umberto 76
 Edelsztejn Michał 184
 Ejdelman Natan 53, 63, 68, 69, 75, 85, 88,
 97, 101
 Ekonomcew Igor 145
 Epsztejn Michał 20
 Erenburg Ilja 29, 35
 Etkind Aleksandr 259
- Fast Piotr 9
 Febvre Lucien 17
 Ferdynand Habsburg arcyksiążę 91
 Ferguson Niall 11, 82, 90, 142, 143
 Fermi Enrico 159
 Figes Orlando 221, 222
 Filoteusz 267
 Fiszman Leonid 60, 131, 244, 247, 276–
 281, 290–293
 Flaubert Gustave 16
 Flint Eric 63
 Fogel Robert 11, 89, 90, 92, 95, 116
 Fomienko Anatolij 10, 22, 74, 97–99,
 156, 165
 Foucault Michel 105
 France Anatole 16
 Frankowski Leo 64
 Frege Friedrich 77, 78
 Frumkin Konstantin 104, 105
 Frydman Roman 91, 92
 Fukuyama Francis 122, 123
 Furet François 66
- Gajdar Arkadij 87
 Gajdar Jegor 103
 Galeczjan Walerij 241
 Gansowski Sewier 85–87
 Geoffroy Louis 83, 84
 Geworkian Eduard 37, 142, 144, 147, 237,
 285, 288
 Gibbon Edward 117
 Gibson William 64
 Gierasimow Aleksandr 186
 Ginzburg Witalij 99
 Girszgorń Wieniamin 25, 84
 Godfryd z Monmouth 83
 Goebbels Joseph 187
 Goldberg Michael 91
 Goldhagen Daniel 82
 Golding William 140
 Gołowaczow Wasilij 152, 280
 Gołubow Siergiej 40

- Gonczarow Władisław 24, 25, 36, 37, 180
Gonczarow Wiktor 57
Gorbaczow Michaił 22, 85, 206, 247, 250
Göring Hermann 180–183
Granin Danił 33
Granowski Timofiej 213
Gromow Aleksandr 134, 140, 144, 239, 244, 281, 282, 285
Gromow Dmitrij 66, 144
Gruszko Witalij 112
Guderian Heinz 183
Gudkow Lew 173, 174
Gulakowski Jewgienij 180
Gulik Robert van 54
Gułarian Artiom 59, 87, 157, 158, 175, 242–246, 252, 287
Gumilow Lew 98, 99, 197, 269
Gumilow Nikołaaj 136
Gurdziejew Georgij 202, 204
- Handke Ryszard 7, 131
Hannibal 91
Hardouin Jean 97, 98
Harris Robert 59, 63, 85, 95, 181, 210
Harrison Harry 59, 62
Hegel Georg Wilhelm Friedrich 96
Heidegger Martin 81, 105
Hellekson Karen 65
Henri Ernst (Rostowski Siemion) 27, 32
Henryk IV 86
Hintikka Jaakko 75–78, 80, 82
Hislop Alexander 74
Hitler Adolf 27–31, 60, 70, 72, 78, 81, 82, 88, 91, 159, 164, 175, 176, 181, 182, 187, 284
Hoffmann Max 28, 30
Holme John 62
Huntington Samuel 102
Huxley Aldous 34, 246
- Iggers George G. 117–120
Illig Herbert 74
Ionin Leonid 241
Irtienina Natalia 292
Iwan Groźny 100, 196, 260, 263, 267, 268, 275
Iwanow Aleksiej 22
Iwanow-Razumnik 217
Iwanowa Natalia 12, 245
- Jakubowicz Aleksandr 224
Janin Walentin 98
Jankowski Dmitrij 113, 237, 289
Janow Aleksandr 99, 100–103
Jastriebow Siergiej 52, 179, 180, 283
Jefriemow Iwan 8, 36, 234
Jelcyn Boris 103, 184, 235, 270, 284
Jelisiejew Gleb 37
Jelistratow Władimir 185
Jeraszow Walentyn 85
Jermolin Jewgienij 212, 213, 215
Jermoszyna Galina 191
Jeskow Kirił 135
Johnson Edwin 98
Julian Apostata 136
Jung Carl Gustav 139
Jurjew Zinowij 153
- Kabakow Aleksandr 130, 245–247, 249–252
Kachowski Piotr 217, 224
Kapłan Fanny 164
Kapłan Witalij 130, 134, 137, 139–148
Karamzin Nikołaaj 15
Karol Młot 91
Karłow Boris 61
Karol XII 52
Karpow Władimir 19

- Kasparow Garri 99
Katarzyna Wielka 200, 279
Kawielin Konstantin 263
Keller Iosif 25, 84
Kibirow Timur 126
Klein Kerwin Lee 114
Kokkinaki Władimir 188
Kolumb Krzysztof 91
Kołakowski Leszek 264
Kończak Aleksandr 163
Kondratiew Nikołaj 112
Konfucjusz 53
Konkiewicz Aleksandr (A. Biełomor) 24
Konstanty, wielki książę 216
Korniłow Ławr 161, 162
Korolewa Julia 247, 252
Korolow Anatolij 211
Korpała-Kirszak Ewa 35
Kosienkow Wiktor 113, 121, 236, 237, 240, 243, 245, 276, 280
Koszelew Aleksandr 53, 65, 95, 291
Kowalczanko Iwan 11, 92, 95
Kowtun Jelena 59
Kozienkow Jurij 276, 280
Koziniec Ludmiła 135
Kozłowa Swietłana 66, 231, 232, 247, 252
Krapiwin Władisław 131, 145, 147
Krasnianski Eduard 253
Krasnow Piotr 26
Kraszewski Józef Ignacy 18
Kriestowski Wsiewołod 24
Kripke Saul 76, 78, 81, 82
Krusanow Paweł 11, 22, 32, 49, 61, 63, 65, 68–70, 72, 79, 96, 112, 190–192, 194, 195, 197, 199, 200, 203, 204, 206, 208, 209, 226, 239, 240, 253, 290, 291, 293, 299
Krzyżanowski Julian 14
Kudriawcew Leonid 147
Kułagin Oleg 112, 113, 237, 243
Kurczatkin Anatolij 231, 246
Kuroczkin Wasilij 26
Kuroczkin Nikołaj 58
Lange Antoni 33
Lebied Aleksandr 208
Lee Robert 62, 64
Lejderman Naum 168–170, 214
Lem Stanisław 134
Lemann Natalia 7, 8, 13, 52, 56, 65, 67, 68, 70–73, 114, 226, 227, 297
Lenin Włodzimierz Iljicz 22, 93, 101, 159, 161, 163, 165, 188, 257, 271, 284
Leszczenko Władimir 282, 283
Lévi-Strauss Claude 105
Lewandowski Konrad D. 47
Lewis David 77
Lewkin Andriej 199, 211
Limonow Eduard 99, 271
Lipatow Boris 25, 84
Lipowiecki Mark 123, 130, 168–170, 191, 197, 210, 214, 223, 266
Lipskierow Dmitrij 130
Long Leo 29
Loris-Mielikow Michaił 22, 50, 70
Lovecraft Howard Ph. 201, 202
Lukács György 20
Łarionowa Olga 131, 135, 138
Łatow Jurij 93–95
Łatynina Ała 191, 194, 200, 259
Łatynina Julia 140
Ławrieniow Boris 26
Łazarczuk Andriej 22, 37, 52, 53, 61, 69, 70, 72, 79, 85, 96, 131, 134, 136, 138, 139, 167, 175, 180–183, 208–210, 282, 283
Łażecznikow Iwan 15

- Loginow Swiatosław 131, 145, 239
Lukianienko Siergiej 58, 130, 138, 142, 147
Lukin Jewgienij i Lubow 85, 131, 138
Lukin Jewgienij 138, 140, 141, 145, 147, 285
Lunin Michaił 217
- Maclean Donald 29
Makarow Stiepan 161
Maksimuszkin Andriej 166
Mandelsztam Osip 265
Mann Tomasz 16
Marczenko Ała 148
Maria Fiodorowna 163
Martin Hans-Peter 242
May Alan Nunn 29
Michajłow Władimir 113, 123, 131, 138, 236, 237, 239, 241, 243, 244, 280, 285
Mickiewicz Adam 236
Mienszykow Michaił 194
Miereżkowski Dmitrij 16, 40
Mikołaj I 78, 79, 216, 218, 220, 224
Mikołaj II 159, 162, 166, 244, 287
Miłoradowicz Michaił 218
Minajew Siergiej 253
Mirbach Wilhelm von 164
Mołotow Wiaczesław 181, 189
Mommsen Theodor 105
Moorcock Michael 156
Morozow Nikołaj 97
Morus Tomasz 234
Muchina Wiera 186
Murawiov Artamon 78
Murawiov-Apostoł Siergiej 78, 79
Murawiov Nikita 218
- Nabokov Vladimir 130
Napoleon Bonaparte 16, 25, 28, 31, 78, 80, 83, 84, 86, 102, 192, 195, 219, 221, 226
Naumow Władimir 26, 173
Nazarienko Michaił 73, 78, 80
Newski Boris 61, 63, 65
Newton Izaak 98
Niamcu Anatolij 150–153
Niefagina Galina 247
Niemzer Andriej 20, 106
Niewiadomski Andrzej 45–49, 132, 133, 232, 233,
Nietzsche Friedrich 197
Nikitin Jurij 32, 113, 237, 243, 275, 278–281, 291
Nosow Siergiej 199
Nosowski Gleb 99
- Obolenski Jewgienij 224
Odojewski Władimir 220
Okudźawa Bułat 19, 20, 252
Oldi Henry Lion (Dmitrij Gromow, Oleg Ładyżenski) 66, 144, 147
Olszaniecki Walerij 241
Orłow Boris 53, 65, 95, 291
Orłow Władimir 136
Ortega y Gasset José 33
Orwell George 246
Oskocki Walentin 20, 21
Oskocki Zachar 112, 113, 123, 237, 278–280
- Panow Wadim 113, 237
Parnicki Teodor 16, 17, 49, 67–73, 136, 137
Parowski Maciej 72
Parvulesco Jean 27
Pavel Thomas 74
Paweł I 220
Pawlenko Piotr 26

- Pawłowski Gleb 259, 268, 272, 273
 Pestel Pawieł 217, 219, 222
 Phelps Edmund 91
 Philby Kim 29
 Piecuch Wiaczesław 21, 51, 53, 63, 68,
 69, 71, 85, 95, 106, 126, 155, 211–225
 Pielewin Wiktor 11, 22, 32, 75, 126, 148,
 167, 191, 199, 231, 236, 295
 Pierieslegin Siergiej 148, 175, 180
 Pierieswietow Iwan 267
 Pierumow Nik 135, 142, 237
 Pierwuchin Michaił 26, 61, 84
 Pietruszewska Ludmiła 231, 246
 Pietuchow Jurij 280
 Pikul Walentin 19, 40, 98
 Pilipiuk Andrzej 48
 Piłat Poncjusz 91
 Piotr I 216, 279, 291
 Piotr III 220
 Piper Beam 64
 Pipes Richard 221, 223
 Platon 78, 186
 Plechanow Andriej 112, 142, 239, 277,
 279–281, 290, 291
 Podolski Nal 199
 Pokrowski Michaił 106, 246
 Polakow Jurij 239, 240
 Popow Aleksandr 64, 160
 Praszkiewicz Giennadij 113, 123, 236
 Prigogine Ilja 124
 Prochanow Aleksandr 195, 203, 259, 268
 Przebinda Grzegorz 195
 Puszczyn Aleksandr 224
 Puszkina Aleksandr 15
 Putin Władimir 103, 195, 199, 208, 253,
 257, 259, 271
 Radzinski Edward 19, 22
 Rank Otto 98
 Ranke Leopold von 71, 105, 118, 120
 Ransmayr Christoph 75
 Rasputin Grigorij 163, 210
 Ravailac Francis 86
 Renan Ernest 117
 Rescher Nicholas 76
 Riabcew Andriej 214
 Riekszan Władimir 199
 Ribbentrop Joachim von 187
 Röhm Ernst 28, 30
 Rojfe Aleksandr 148, 286
 Rokossowski Konstantin 190
 Romaniecki Nikołaj 21, 138
 Romanow Grigorij 22
 Ronen Ruth 74
 Rosenberg Alfred 28, 181
 Rozanowa Liliana 86
 Rubinsztejn Lew 210
 Rudniew Lew 184
 Rudniew Wadim 74
 Russell Bertrand 77, 78
 Rybakow Wiaczesław 21, 22, 46, 48, 50, 51,
 61, 63, 64, 70, 72, 85, 112, 113, 123, 131,
 138, 139, 141, 143, 158, 160, 184, 206,
 207, 239, 241, 243, 284, 288, 289, 299
 Rylejew Kondratij 224
 Sałtykow-Szczedrin Michaił 212
 Samojłow (Klein) Lew 140
 Sartak 21, 54, 70, 205
 Sartre Jean-Paul 39
 Sawczenko Władimir 36, 58
 Schlieffen Alfred von 30
 Schumann Harald 242
 Schumpeter Joseph 112
 Scott Joan W. 121–123
 Scott Walter 14, 15

- Scudéry Madeleine de 14
Siegień Aleksandr 18, 19
Siekacki Aleksandr 199–201, 204
Siemionow Władimir 25
Sienkiewicz Henryk 68
Sieriebriakow Władimir 112, 165, 166,
239, 244
Simonow Konstantin 188, 190
Siniakin Siergiej 72, 167, 283
Skotnicka Anna 12
Skoropanowa Irina 124–126
Skuratow Maluta 261, 267
Sławnikowa Olga 32, 67, 110, 148, 158, 182,
190, 231, 233, 253, 254, 256–258, 287
Słonimski Antoni 32, 34
Smolarski Mieczysław 32, 34, 36
Smolenski Aleksandr 253
Smuszkiewicz Antoni 45, 49, 132, 133,
232, 233
Sobolew Siergiej 56, 58, 59, 61, 84, 86,
104, 105, 155, 156
Sokołow Boris 22
Sokołow Sasza 126, 130
Sołowjow Władimir 185, 203, 204
Sołowjowa Tatiana 250
Sorge Richard 27, 205
Sorokin Władimir 11, 66, 110, 130, 199,
231, 238, 253, 257–261, 263, 264,
266–270, 272–274, 295
Sowa Jan 45
Spengler Oswald 33
Stableford Brian 59
Stachowicz Jerzy 32–34, 36
Stalin Józef 22, 27, 29, 32, 159, 164, 165,
169, 176, 178, 181, 186–190, 268, 283,
284
Sterling Bruce 64
Stepnik Krzysztof 18
Stiepanow Aleksandr 40
Stoff Andrzej 18
Stogow Ilja 199
Stołypin Piotr 22, 70, 92, 95, 159
Strugacki Arkadij 33, 87, 139, 149, 150,
175, 284, 285
Strugacki Boris 33, 139, 149, 150, 175,
284, 285
Surkow Władisław 259, 268
Suworow Wiktor 22
Swiridow Aleksij 243
Szach (Szachnazarow) Georgij 86
Szaginian Marietta 34
Szarow Władimir 126, 131, 167
Szczepietniow Wasilij 22, 53, 61, 64, 69,
70, 72, 79, 85, 96, 159–161, 226
Szczogolew Aleksandr 139
Szczukin Wasilij 186
Szejdman A. 26
Szkłowski Jewgienij 213
Szołochow Michaił 19
Szpanow Nikołaj 26
Sztern Boris 147
Szukszyn Wasilij 40, 212
Szydłowski Dmitrij 52, 64, 70, 72, 95,
96, 226, 283
Szyszkow Aleksandr 269
Szyszkow Wiaczesław 19
Tatlin Władimir 186
Timoszenko Siemion 178
Tito Josip Broz 187–190
Tiutczew Fiodor 200
Tolkien John Ronald Reuel 75, 149
Tołstoj Aleksiej Konstantinowicz 263
Tołstoj Aleksiej Nikołajewicz 8, 26, 34,
35, 40, 234
Tołstoj Lew 15, 16, 19, 40, 184, 287

- Tołstoj Tatiana 130, 148, 231
Topolski Jerzy 115–117, 120
Toporow Wiktor 185, 190
Toynbee Arnold 89, 106
Tretiakow Oleg 158, 243, 245, 287
Trevelyan George 84
Trifonow Jurij 40
Trocki Lew 22, 93, 161, 164, 194
Trubieckoj Nikołaj 204
Trubieckoj Siergiej 224
Turtledove Harry 62–64
Twain Mark 57, 65, 84
Twardoch Szczepan 51, 52
Tynianow Jurij 40
Tyrin Michaił 134, 160, 236, 243, 245, 282
Tytus Liwiusz 82, 83
- Ulicka Ludmiła 231
Ułanow Andriej 112, 165, 166, 239, 244
Uspienski Michaił 131, 136, 166, 167, 210
Utkin Anton 126
Uwarow Siergiej 270
- Valéry Paul 105
- Walentinow Andriej 47, 48, 61, 64–66, 137, 141, 144, 145, 147, 160, 166, 167, 226
Walicki Andrzej 200, 204, 206, 217–220, 223, 269, 270
Wallerstein Immanuel 11, 109–113, 236, 279, 290
Walter Frank 118
Warszawski Ilja 153
Wasilenko Swietłana 148
Wasiljew Dmitrij 58
Wasiljew Władimir 59, 138
Wasiljewa Nadieżda 135
Wasiljewa Swietłana 186
- Weinbaum Stanley 86
Wellington książę 80
Wells Herbert 28, 57, 58, 299
Węclawiak Tomasz 46–53, 55, 56, 133
White Hayden 38, 39, 71, 81, 105, 106, 119
Wiaziemski Atanazy 267
Wieller Michaił 149
Wielowieyski Andrzej 89
Wierszynin Lew 37, 53, 61, 69, 78, 79, 85, 95, 131, 137, 138, 140, 142–144, 147, 226, 285, 288, 289
Winawer Bruno 32
Witenberg Boris 99, 101, 102, 156, 180, 194, 204, 206, 207, 209, 210
Własow Andriej 282
Włodzimierz Wielki 201
Wnuk-Lipiński Edmund 233, 295, 296, 298
Wolski Marcin 39, 40, 48
Wolter 117
Wołkonski Siergiej 79
Wołodichin Dmitrij 37, 133, 235, 236, 238–242, 244, 245, 284–286, 288–290
Wołodźko-Butkiewicz Alicja 19, 211
Woroszyłow Klimient 181
Wrangel Piotr 21, 161, 164, 167, 173
Wróbel Łukasz 233–235
Wyndham John 152
- Young Robert F. 58
- Zabołocki Nikołaj 197
Zagoskin Michaił 15
Zajczyk Holm van 21, 50–54, 70, 72, 79, 85, 96, 113, 131, 138, 160, 204–209, 226, 239, 243, 273, 289
Załotucha Walerij 130
Załygin Siergiej 40
Zamiatin Jewgienij 35, 246

Zawaliszyn Dmitrij 217

Ziemiański Andrzej 48

Zinowiew Aleksandr 99

Złotnikow Roman 113, 238, 240, 277,
279–281, 291, 293

Znaniecki Florian 33

Zwiagin Jewgienij 191, 192, 207, 208

Zwiagincew Wasilij 22, 36, 48, 50, 52, 61,
63, 79, 86, 96, 144, 160–162, 226, 287

Żakowski Jacek 92, 109

Żukow Gieorgij 70

Andrzej Polak

Играя прошлым и будущим Русская альтернативная и социальная фантастика

Резюме

Книга посвящена двум, в последнее время всё более популярным видам фантастики – альтернативной истории и социальной фантастике. После распада Советского Союза, названные жанры пользуются в России постоянным интересом писателей, исследователей, критиков и читателей. Хотя это совсем разные явления, то много их сближает. Оба содержат в себе возможность вырвать получателя из фальшивого чувства устойчивости и естественности мира, в котором тот живёт. Как альтернативная история, так и социальная фантастика затрагивают похожую проблематику – они интересуются формой и способом существования современных обществ, их прошлым, будущим, а также переменами происходящими в их пределах. Поскольку так называемые альтернативы в основном касаются прошлого (прошедшие события помогают толковать настоящее состояние государства), то социальная фантастика, которая признается частью футурологии, исследует будущность. Оба явления рассматриваются во многих аспектах, в разных контекстах и обусловленностях.

Во вступлении автор ставит вопрос взаимозависимостей между историческим романом (прозой) и альтернативной историей. „Классический” исторический роман с давних пор уступает место другим литературным жанрам затрагивающим тему истории. В русской литературе эту функцию среди других выполняет историко-фантастическая проза (она касается альтернативной истории) и проза фантастико-историческая (её основной темой являются путешествия во времени), которые исследователи определяют общим термином альтернативно-исторической словесности. Первая глава касается возникновения и значения понятия альтернативной истории. Автор указывает на сложное начало русских альтернатив, вызванное неадекватностью этого вида словесности к историческим и литературным реалиям сложившимся в России после большевистского переворота. Отдельное место занимает в этой главе контрфактическая история (*Ungeschehene Geschichte*), которая служит не художественным поискам писателей, но исследованиям профессиональных историков. Вторая глава содержит характеристику перемен происходящих в русской фантастике после 1991 года, определяет самые важные явления и жанры, что облегчает анализ феномена альтернативной истории. Последняя глава посвящена современной русской социальной фантастике. Ссылаясь на установления литературоведов, критиков и социологов, автор пытается объяснить причины усиленной заинтересованности этим жанром; указывает на выступающие в его рамках тематические разновидности

ности, такие как имперская фантастика, православная фантастика, либерпанк, дистопии. На их возникновение и популярность влияют как процессы происходящие внутри фантастики, так и внелитературные явления – глобализация, политика, идеология.

Andrzej Polak

Playing with the past and the future Russian alternative and sociological fantasy

S u m m a r y

The book is dedicated to two, very popular in recent times, varieties of fantastic literature – alternative history and sociological fantasy. After the collapse of the Soviet Union, these genres enjoy popularity among writers, scholars, critics and readers in Russia. Although, no doubt, these phenomena are incommensurable, they have much in common. Both are able to tear the reader away from the false sense of stability and naturalness of the world in which he lives. Both alternative history, as well as social science fiction undertake similar issues – because they are interested in the shape and functioning of modern societies and their past, future and the changes taking place within them. However, while so called, alternatives relate mainly to the past (past events have to explain the current state of the country), the social science fiction, regarded as part of the broader futurology, is focused on the future. Both phenomena are examined as multi-aspect, in numerous contexts and conditions.

In the introduction author addresses the issue of relations between historical novel/prose and alternative history. For a long time, “classic” historical novel is clearly lagging behind other literary genres taking up the problem of history. On the basis of Russian literature this function is performed by, among others, historical-fantasy prose (concerning alternative history) and historical fiction prose (with travel thru time as her thematic dominant), defined by its researchers under common term: alternative-historical writing. The first chapter relates to the origins and scope of alternative history concept semantic. The author reminds the difficult beginnings of Russian alternatives, caused by incompatibility of this kind of writing with literary and historical realities ruling in Russia after the Bolshevik revolution. “History that never happened” (counterfactual), which serves no artistic peregrination of writers, but it serves the research needs of historians occupies a separate place in this section. The second chapter describes the nature of changes occurring in Russian fiction after 1991, it presents the most important phenomena and variety of this genre, which in turn enables the analysis of alternative history phenomenon. The last chapter is devoted to modern Russian sociological fiction. The author, on the basis of researchers, critics and sociologists comments tries to explain the causes of increased interest in the genre. He performs presentation of occurring in it thematic variations, such as imperial fiction, Orthodox, liberpunk, dystopia. Their emergence and popularity is determined by both the processes occurring within the fantastic literature, as well as a broader phenomena – globalization, politics, various ideologies.

Redaktor: Michał Noszczyk
Korektor: Lidia Szumigala
Łamanie: Katarzyna Hołota

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-615-2

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-616-9

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 20,25. Ark. wyd. 21,5.
Papier offset. III kl., 90 g. Cena 30 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek